

Az elítélt nők helyzete néhány külföldi államban

Szomorú tendencia, hogy a Föld államainak többségében a férfiakéhoz viszonyítva dinamikusabb növekedést mutatkozik meg a női elítéltek számában. Ez a dinamizmus például az USA-ban és Nagy-Britanniában a dupla arányú növekedést jelent.

A nők férfiakkhoz viszonyított populáción belüli átlagos arányához (50%) képest a börtönnépességen belül ugyanez az arány napjainkban is csupán mindössze kb. 5%. A tendenciózus növekedésre választ kereső kutatások eredményeként született magyarázatok közül a leginkább elfogadott az, amely a növekedést a női szerepek megváltozásában, a nők számára megnyílt életlehetőségek (ennek megfelelően a bűncselekmény elkövetésének lehetősége) kiszélesedésében, valamint a női elkövetőket övező, példás büntetést követelő közhangulatban és hatósági fellépés deformálásában látja.

Vannak olyan országok, ahol a magyarázat kézenfekvőbbnek tűnik: a szigorú drogellenes szabályok meghozatala váltott ki ugrásszerű növekedést a női börtönpopuláció nagyságában. Ezt támasztja alá az az Egyesült Államokból származó adat is, amely szerint a női elkövetők számának robbanásszerű növekedése 1986-1996 között (a szigorú kábítószer ellenes sza-

bályozás bevezetését követő időszakban) droggal kapcsolatos bűncselekmények esetén 888%-os, míg ugyanez az arány egyéb esetekben 129%-os volt.

A női börtönpopuláció összetételére, társadalmi hátterére, életkilátásaira vonatkozó adatok nem sok eltérést mutatnak a férfi elítéltekkel való összehasonlításban.

Az elítélt nők többsége 30 évnél fiatalabb, iskolázatlan, szakképzettséggel nem rendelkezik és rendkívül szegény. A kisebbségek – csakúgy, mint a férfiaknál - túlréprezentáltak, az elítéltek jelentős része pedig ún. megélhetési bűnöző.

Az erőszakos bűncselekményt elkövetők aránya nem számottevő, legjellemzőbb közülük a hozzátartozó vagy egyéb, az elítélthez közelálló személy (barát, munkatárs etc.) sérelmére elkövetett erőszakért szabadságvesztés büntetését töltő nő.

Dél-Ázsiában, különösen Indiában, szembeötlően magas az emberölésért elítélt nők száma. A térség társadalmában évszázadok alatt rögzültek, a magánélet kereteit is szigorúan behatároló szabályok, amelyek számos esetben teremtenek lehetőséget a nők ellen elkövetett családon belüli erőszakra. Ezek aztán egy ponton megszűnnek lé-

tezni a hosszú évekig tűrő házastárs számára. Az elszenvedett megaláztatások, a lelki és fizikai terror okozta sérelmek felhalmozódva szomorú befejezést, jelentenek mind az áldozat, mind az elkövető számára.

Nem meglepő, annál elkeserítőbb tény, hogy a legtöbb elítélt nő gyermekét egyedül nevelő szülő, sokszor egészen kicsi, közvetlen anyai felügyeletre szoruló gyermekkel. Az ebben rejlő veszélyekkel igen komolyan számolnia kell minden, a felnövekvő generáció irányában felelősen gondolkodó társadalomnak.

Az elítélt nők között világviszonylatban kevés a visszaeső bűnöző, annál több azoknak a száma, akik korábbi életük során fizikai vagy szexuális erőszakot szenvedtek el. Az erőszakot elkövetők köre a vérszerinti vagy nevelőapától, fiútestvértől kezdődően az osztálytársan, tanáron keresztül a házastárs- vagy élettársig terjedően rendkívül „színes” képet mutat.

A fiziológiai elváltozások lehetősége és a betegségek nagyobb veszélyt jelentenek a fogvatartott gyengébbik számára. A HIV fertőzöttség és a mentális megbetegedések száma jelentősen magasabb körükben, mint a férfiak esetében.¹

A börtönben élő nők életkörülményeire és jövőbeni kilátásaira vonatkozó, természetszerűleg nem kimerítő, de globális vonatkozású ismeretek birtokában objektíven értékelhetők azok a civil és kormányzati kezdeményezések, amelyek kifejezetten az elítélt nők helyzetének javítására irányulnak. Bár a börtönöket és azok szabályait elsősorban férfiak készítették, főképpen

férfiak számára, az itt bemutatásra kerülő néhány példa bizonyítja, hogy a nők eltérő biológiai és egyéb szükségleteit tekintetbe lehet és kell is venni, speciális kezelési technikák alkalmazásával, civilek bevonásával új utakat lehet nyitni az elítélt nők gondozásában. Egy fontos követelménnyel azért feltétlenül számolnunk kell: a női elítéltekkel szemben csak a szükséges és indokolt mértékben alkalmazható a pozitív diszkrimináció, a jogszabályi keretek között, a nemek közötti egyenlőség elvének a büntetés végrehajtásban való érvényesítése mellett.

Külföldi női elítéltek kezelése Nagy-Britanniában

Az Egyesült Királyság büntetés végrehajtási intézményeiben is komoly problémát jelent a börtönpopuláció olyan mértékű homogenitása, amely társadalmi osztályhoz tartozáson, faji, etnikai alapon és nemzeti hovatartozáson alapulva egyes hátrányos helyzetű elítélt csoportok, leszakadásához vezet. Az elmúlt évszázad 80'-as éveinek közepén a börtönnépességben aránytalanul nagy létszámban képviseltették magukat a szegényebb népréteg, különösen a kisebbségek nőtagjai. Az elítélés szempontjából kiemelt bűncselekmény kategóriát a kábítószerhez kapcsolódó bűncselekmények alkották. A szegény, külföldi nők céltáblájává váltak a faj-és idegengyűlölő, nemi alapú előítéletes gondolkodásnak, hát még az elítéltek.

Mérföldekre hazájuktól, családjuktól egy olyan ellenséges, idegen kör-

nyezetben, melynek sokszor a nyelvét sem ismerik. Elképzelhetetlen kiszolgáltatottságukat tetézi, hogy jogaikkal a legcsekélyebb mértékben sincsenek tisztában.

Az elítélt nők szociális helyzetének javítására létrehozott terv, felismerve az idegen országból származók helyzetében rejlő veszély nagyságát 1991-ben útjára indította a HIBISCUS elnevezésű programot. A program három fő irányban határozta meg feladatát. Elsőként az idegen ajkú és kultúrájú elítéltek jogi képviselőjének ellátásában, valamint helyzetükről, jogaikról való folyamatos tájékoztatásban. Másodsorban a külvilággal - elsősorban a családdal - történő kapcsolat felvételében és fenntartásában való segítségnyújtásban. A harmadik, talán legnehezebb feladat a közvélemény és az igazságszolgáltatás előítéletességének megszüntetésére irányult, pl.: a külföldi elítéltek otthoni életkörülményeiről szóló információk napvilágra hozásával.

A Program évtizedes működése során a külföldi fogvatartott nők következő speciális szükségleteihez igazítva szervezte munkáját:

- az érintett populáció 90%-ának el- tartott kiskorú gyermeke van hazájában, akivel igényli a folyamatos kapcsolattartást;
- az odahaza hagyott gyermekek anyagi segítségre szorulhatnak;
- a fogvatartottnak igényük és joguk van kimerítő és teljes tájékoztatásra jogaikkal, ügyük állásával és lehetséges kimenetével kapcsolatban;
- helyzetük javításához a közvéleményt és az igazságszolgáltatást érzé-

kennyé kell tenni a kulturális, vallási, nyelvi különbségekből adódó nehézségekre;

- a visszaesés következményeire irányuló oktatással az elítéltek rehabilitációja sikeresebbé tehető;

- az emberi kapcsolatok fenntartása különösen az országszerte szétszórta fogvatartott külföldiek körében, akik még államuk külképviseleteivel sem tudnak megfelelő kapcsolatot fenntartani.

- a problémák megbeszélésére fórumok, vitaestek szervezése.

A statisztikák alapján megállapítható, hogy a külföldi elítélt nők nagyrészt Jamaicából, Nyugat- és Dél Afrikából, valamint Columbiából származnak. A kulturális és nyelvi különbségek ellenére nagy hasonlóság mutatkozik a bűnözést kiváltó társadalmi okokban. Az egzisztenciális bizonytalanság nagy terhet ró a nőkre, mely a hagyományos nőszerepnek - engedelmesség, remek háziasszony - a családfenntartói szereppel való kiegészülését vonja maga után. Az egész életében nyomorban és valamilyen domináns férfi (apa, férj, élettárs, esetleg a helyi bűnözés feje) irányítása alatt élő nő családja „életben tartásáért” nagy árat hajlandó fizetni, akár szabadságát is kockára teszi. Ezeket a nyilvánvaló társadalmi tényeket nem lehet figyelmen kívül hagyni az igazságszolgáltatás folyamatában sem, még akkor, sem ha a drogokkal kapcsolatos ítélkezési gyakorlatot tendenciózan igyekeznek egységesíteni.² A bűnözés által erősen fertőzött országokban folytatott megelőző jellegű, nemcsak a bűnözés visszaszorítására,

de a családok szociális helyzetének javítására is irányuló tervek és a konkrét segítségük sokkal célravezetőbbnek látszanak, mint a büntető jellegű büntetés-végrehajtás fékevesztett tombolása. Ez utóbbi csak az amúgy is mély társadalmi ellentétet növeli a legszegényebb rétegek és a társadalom egyéb osztályai között, teret engedve raszszista és idegengyűlölő propagandának. E nézetek terjedését egyetlen magát fejlettnek tartó társadalom sem tűrheti meg hosszútávon káros következmények nélkül. ³

„Valakinek a lánya”

Ausztráliában 1980-óta működik egy különleges színtársulat. A neve meglehetősen furcsa: „*Valakinek a lánya*”. A színház igazi kuriozitását nem a neve adja: a társulat valamennyi tagja jelenlegi vagy volt börtönlakó nő. A módszer, amellyel, a börtönvilággal elítélteként kapcsolatban lévő és volt lányok, asszonyok segítséget kapnak helyzetük feldolgozására, egyszerű drámapedagógiai módszer. A színház börtönökben és büntetés-végrehajtási intézményeken kívül tartja előadásait, a nézőközönség pedig az elítélteken kívül az élet minden területéről érkező emberekből áll össze.

Az előadások egyszerű szerepjátékok, melyek a különböző elítélti sorokból merítik ötleteiket. A különböző kultúrák, karakterek, életutak a színes és összetett képek, valamint élethelyzetek felidézésére, megkomponálására adnak lehetőséget. Az út, ameddig egy mentálisan és esetlegesen fizikailag is sérült, megtört elítélte képes megosztani az évek során felgyülemlett érzése-

it, sérelmeit fájdalmasan hosszú lehet. Az atmoszféra, amely nem enged teret az izoláltságnak és a megbélyegzettéggnek segítséget, nyújt az őszinte megnyilatkozásokhoz. Számos esetben megtörténik, hogy a külföldiként többszörösen hátrányos helyzetű fogvatartottak a szereplő meghallgatások és az azt követő próbák során kerülnek először olyan helyzetbe, hogy képesek beszélni a velük történekről. Az izoláltság állapotából felszabadulva rémfilmekbe illő beszámolókból beszélnek kisiklott életükről, mely a jelen helyzetbe kerülésükhöz vezetett. Az odafigyelő meghallgatásnak bizonyíthatóan gyógyító, személyiségformáló szerepe van. Nők, akik egész életükben másodlagos lényként, kiszolgáltatottan tengették életüket, megtanulnak bízni önmagukban, szavaik erejében és kimernek állni jogaik és érdekeik érvényesítéséért. Ez lehet a terápia igazi győzelme. Az élettörténetek folyamában kiemelt szerepet kap az igazságszolgáltatás által okozott szükségtelen sérelmek bemutatása. A szereplők valós szerepeket játszanak: van, aki önmagát alakítja, de vannak rendőrök, ügyészek, bírák, örök is. A „*Szólíts a nevemen!*” címmel játszott előadást követően a nézőtéren helyet foglaló börtönalkalmazott - szembesülve a személyiség semmibe vételével a börtönökben megnyilvánuló általános gyakorlatának az emberi lélekre gyakorolt romboló hatásával - őszinte kétségbeeséssel fogadta meg önmagának: a jövőben a körültekintőbben, külön önálló egyéniségként tekint minden elítélte. A színház első Canberrában tartott előadása után a Legfelső Bíróság

elnöke így fogalmazott kartársainak szánt üzenetében: „Ezt látnotok kell!”.

A szintársulat működtetői az előadások legfőbb erényét és erejét - a szereplőkre gyakorolt pozitív hatásokon kívül - a közvéleményre gyakorolt hatásban látják. A színdarabok bebizonyítják a külvilágnak, hogy a börtönpopuláció nem egy személyiség nélküli, homogén massa. A falak mögött emberek élnek, akiknek egyenként más-más sorsa, élete volt és van. Az pedig, hogy milyen lesz, azokon is múlik, akik a „szabad” világban tevékenykednek.⁴

Az elítélt nők kezelésének alapelvei Svédországban

A szabadságvesztés büntetésüket töltő nők kezelésére nagy hangsúlyt fektetnek Svédországban. Legalábbis ezt a következtetést vonhatjuk le, ha kezünkbe vesszük a svéd Igazságügy Minisztériumnak a szabadságvesztésre ítélt nők gondozásának alapelveiről szóló 2000. évi jelentését.⁵

A svéd társadalom, a többi skandináv államhoz hasonlóan élen jár a nemi alapokon nyugvó hátrányos megkülönböztetés leküzdésében. A diszkrimináció megszüntetésének fontosságát minden lehetséges formában és fórumon igyekeznek kihangsúlyozni. Így van ez a női börtönlakók kezelésével kapcsolatban kialakított politikájukban is. Ezen alapvető vezérfonal mentén, de a nemek közötti biológiai és fiziológiai különbségek figyelembe vételével sikerült az elmúlt néhány évtizedben olyan látványos sikereket elér-

ni a börtönviszonyok javításában, amely példaértékű a világ legtöbb országa számára.

Azok az alapelvek, amelyek a nők börtönbeli elhelyezésével kapcsolatos munkák során körvonalazódtak a következők:

- az elítélt nőket a kizárólag számukra fenntartott büntetés-végrehajtási intézetekben, vagy ha ez nem lehetséges, akkor az intézetek elkülönített szárnyaiban kell elhelyezni;

- az intézetek környezetét a női nem biológiai szükségleteinek megfelelően kell kialakítani;

- a szükséges egészségügyi és mentális szolgáltatásokat biztosítani kell;

- megfelelő látogató körzeteket kell kialakítani, különös tekintettel az elítélt nők különböző korú gyermekeinek életkori sajátosságaira;

- a nemi sajátosságra tekintettel, kidolgozott kezelési és rehabilitációs programokat kell készíteni;

- a büntetés végrehajtásban dolgozó alkalmazottakat képzésük során, érzékenyvé kell tenni a nemek közötti különbségekből adódó sajátosságok felismerésére és megfelelő kezelésére.

A Minisztérium jelentéséből kiderül, hogy a svéd börtönpopuláció töredékét képezik a női elítéltek. Ennek hátrányos jellege, hogy mind anyagiilag, mind logisztikailag nagy kihívás a nőknek a férfiaktól való elkülönített elhelyezése. (Az utóbbi években három új női börtön épült, ez a szám azonban még mindig elenyészőnek tűnik az ország hatalmas területéhez viszonyítva.) 1975.-től kezdődő időszakban a női elítéltek száma célirányos növekedést mutatott, mind az abszolút számokban,

mind a teljes elítelti állományhoz viszonyítva. Míg az 1970-es években a női elítéltek száma a börtönpopuláció 2 %-át tette ki, ez a szám 1998-ra csaknem meg háromszorozódott, elérve az 5,7%-ot (ebből a külföldiek aránya 19%). A legfrissebb statisztikák alapján megállapítható, hogy a nők által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények: a lopás és a kábítószerrel való visszaélés, míg az ittas járművezetés évről-évre veszít „népszerűségéből”.

A kiszabott szabadságvesztés büntetések többségükben rövidek mindkét nem esetében. Az börtönpopuláció kb. 50%-át teszik ki a kábítószerhez kapcsolódó bűncselekmények miatt elítéltek.

Az erre irányuló kutatásokból megállapítható, hogy bár az érintettek véleménye szerint a két nembeli elhelyezés előnyösebb, az elítelt nők elkülönítése összességében több előnnyel jár. A férfiak jelenléte sok veszélyt hordoz magában (pl.: erőszak, a bűn ismétlésre hajlamosító környezet fenntartása etc.). Amennyiben a szabadságvesztés időtartamát az addig függő helyzetben élő nők önértékelésének erősítésére is felhasználhatják, az egynemű környezet egyértelműbb helyzetet teremthet. Egy Norvégiában végzett kutatás megállapította, hogy drogfüggő elítelt nők körében az egymás között kialakult barátságok rendkívüli segítséget jelentettek a férfiakhoz kapcsolódó, tévesen értékelt női szerepek átértékeléséhez, a jövőre vonatkozó megfelelő helyzetértékelés kialakulásához.

A gyermekek jogaira vonatkozó ENSZ megállapodást Svédország 1990-ben hagyta jóvá. Az egyik vagy mindkét szülőtől elválasztott gyermek

egészséges fejlődéséhez szükséges mértékű kapcsolat tartását, fontosságát elismerve 2000. évre lehetővé vált, hogy a női elítélteket elhelyező valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben látogató szobákat, részlegeket hozzanak létre. Ezek a helyiségek felszereltségükkel képesek megfelelni a látogatóban lévő gyermekek korcsoportonként eltérően jelentkező igényeinek, egészséges környezetet teremtve a zavartalan szülő-gyermek együttléti megvalósulásához.

A ritka előfordulás miatt az állapotos elítéltek speciális elhelyezésére nincs mód Svédországban. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a felmerülő probléma megoldására – még ha az előfordulás ritka is - nem történtek megfelelő lépések. Az erre vonatkozó nemzetközi előírásokhoz igazodva az újszülöttek természetesen elválaszthatatlanok édesanyjuktól, életük első 12 hónapjában. Az ehhez szükséges egészségügyi feltételek rendelkezésre állnak az elhelyezésre kijelölt valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben. Ezt követően az igazságszolgáltatás józan ítélőképességére hagyatkozhat a büntetését töltő anya. Szerencsére, úgy tűnik, nem kerül rossz kezekbe. A svéd büntető politika humánosságát és a felnövekvő generáció iránti elkötelezettségét példázza az az irányzat, amely a vagylagos büntetések alkalmazásával igyekszik elkerülni azt a káros „mellékhatást”, amely az anya szabadságelvonásával a gyermeket bünteti. A rövid időtartamú büntetés esetén az elítéltnak a közösségben való meghagyása mellett erős hatósági kontrollal kell számolnia.

Az elítélt nők életlehetőségei különböznek a férfiakétól. Az alacsony iskolázottság, a másik nemhez kötődő gazdasági és érzelmi függőség, valamint a szülői szerep fontossága eltérő mértékben jellemző a gyengébbik nem képviselőire. Ebből következően a nevelésnek és motivációs foglalkozásoknak tükrözniük kell a nemi szerepek különbözőségén alapuló eltérő igényeket. A hangsúlyokat át kell helyezni a nők esetén. Meghatározó szerepet kap a kapcsolati függőségtől való megszabadulás fontosságát hangsúlyozó kezelés éppúgy, mint az anyagi függetlenség megszerzéséhez szükséges, kereső foglalkozás elvállalásához szükséges végzettség megszerzése. A szülői szerepre való felkészítés vagy az abba való visszakerülés zökkenőmentessé tételére irányuló oktatás szintén az elítélt nők körében felmerülő igény. Mindezekhez a feladatokhoz elengedhetetlen az a fizikai és mentális egészség, amely leginkább a drogfüggőség-ből szabaduló elítéltek esetén bír felbecsülhetetlen fontossággal.

Mindezeknek az eredményeknek és fejlődési tendenciáknak elengedhetetlen feltétele a büntetés végrehátásban foglalkoztatottak megfelelő felkészítése és az aktuális kutatási eredményeken nyugvó, rugalmas továbbképzése nélkül. Különös hangsúlyt kapnak a nemek közötti különbségeket bemutatásán alapuló képzések, ahol mind a mentális, mind a biológiai sajátosságok ismertetésre kerülnek.

Néhány zárógondolat

A legújabb statisztikai eredmények szerint hazánkban a 12755 fő elítéltből 722 fő nő. Ez a fogvatartotti populáció csupán 6%-át teszi ki. Ez az arány megfelel a világtátlagnak. Az arányok hasonlóak, a problémák azonosak, a materiális lehetőségek különbözőek. Az, hogy a magyar büntetés végrehajtás lehetőségei hova sorolhatók a világ összes államával történő összehasonlításban, igencsak relatív. Talán a középmezőnybe. Az állami költségvetésből származó támogatás hagyományosan nem elegendő, de lassan már tudatosul a tény, hogy a hiányzó források pályázat útján megszerezhetők. Az elítélt nők helyzetével foglalkozó hazai szakirodalom probléma felismerő képessége, érzékenysége nem marad el a gazdaságilag fejlettebb országokétól. Ugyanez a helyzet a kezelési módszerek kidolgozására törekvő területén is. A közvélemény szemléletének megváltoztatásában még hátrányban vagyunk, különösen a skandináv államokkal történő összehasonlításban. Ennek megváltoztatása azonban hosszú folyamat és szoros összefüggésben van számos más olyan politikai, gazdasági és társadalmi jelenséggel, amelynek befolyásolására reális esély pillanatnyilag nem látszik még körvonalazódni sem.

Dr. Pink Edit

Irodalomjegyzék

¹ *Women in the Criminal Justice System: International Examples and National Responses, Proceedings of the workshop held at the Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders.* 2001, Helsinki; Edited by **Natalia Ollus** and **Sami Nevala** (European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations.

² Lord Lane által kialakított egységes ítélkezési gyakorlat, mely a drog mennyiségéhez és tisztaságához igazodik.

³ *Working with Women Prisoners from Jamaica, Columbia and West Africa in the United Kingdom: Recognising the Special Needs of Foreign Nationals; presented by Olga Heaven,*

Director of Female Prisoners' Welfare Project; Women in the Criminal Justice System: International Examples and National Responses, Proceedings of the workshop held at the Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. 2001, Helsinki; Edited by **Natalia Ollus** and **Sami Nevala** (European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations. p. 79-83

⁴ *Somebody's Daughter Theatre: Celebrating Difference with Women in Prison; Positing a New Model - Other than Prison.* uo. p. 96 - 111

⁵ *Principles of the Treatment of Women Sentenced to Imprisonment* (National Report from Sweden); Ministry of Justice, Stockholm, 2000